

ЛАСКА І. В.

Дипломатична академія України при МЗС України

ПРИНЦИПИ ПЕРЕКЛАДУ НОВОГО ЗАПОВІТУ В ПОР-РУАЯЛІ

В статті на матеріалі французького перекладу Нового Заповіту, здійсненого в Пор-Руаялі (1667), розглядаються принципи перекладу сакральних текстів, розроблених І.-Л. де Сасі, досліджується еволюція його поглядів у бік буквалізму.

Ключові слова: історія перекладознавства, Пор-Руаяль, принципи перекладу, переклад Нового Заповіту, серединний шлях, буквалізм.

В статье на материале французского перевода Нового Завета, выполненного в Пор-Руаяле (1667), рассматриваются принципы перевода сакральных текстов, разработанных И.-Л. де Саси, исследуется эволюция его взглядов в сторону буквализма.

Ключевые слова: история науки о переводе, Пор-Руаяль, принципы перевода, перевод Нового Завета, срединный путь, буквализм.

The article, on the example of the French translation of New Testament made in Port-Royal (1667), discusses the principles of translation of sacred texts, developed by I.-L. de Sacy, and investigate the evolution of his views toward literalism.

Key words: history of translation studies, Port-Royal, the principles of translation, translation of New Testament, the middle way, literalism.

Для сучасного перекладознавства, яке не завершило ще свого становлення як самостійна наукова дисципліна, актуальним і необхідним є звернення до власного історичного досвіду. Об'єктом дослідження обрано французький переклад Нового Заповіту, здійснений в Пор-Руаялі в середині 17 ст. Предметом розгляду є принципи перекладу сакральних текстів, розроблені Ісаком-Люї де Сасі. Стаття має на меті, на матеріалі перекладознавчих текстів Сасі, прослідкувати еволюцію його поглядів на переклад. Новим у дослідженні є акцент на суперечностях, до яких привів Сасі принцип буквалізму.

Переклад Біблії – унікальний в історії перекладознавства колективний проект, протягом виконання якого склалася перекладацька школа Пор-Руаялю, яка займає особливе місце у становленні перекладознавства як науки у Франції в середині 17 ст. Саме в її рамках були визначені теоретичні засади перекладу, зокрема сакральних текстів. Значний внесок в їхню розробку здійснив Ісак-Люї де Сасі, хоч на відміну від А. Леметра чи А. Арно він не залишив якогось переліку правил перекладу. З цієї причини мабуть французькі історики перекладу (Р. Зюбер, М. Баляр і ін.) відводять йому менше уваги у своїх працях. Між тим його погляди на переклад мають глибоке теоретичне підґрунтя і

дозволяють скласти повніше уявлення про концепцію перекладу, що склалася в Пор-Руаялі. Його вчення про переклад спирається на знання мов і велику особисту перекладацьку практику, що потребувала теоретичного осмислення. Серед перекладацьких здобутків Сасі шкільні переклади античної літератури (Федр, Теренцій, Віргілій і ін.), численні переклади релігійних текстів (*Часослов, Проповіді святого Іоана Златоуста, Наслідування Ісуса Христа, Поема святого Проспера про невдячних* і ін.). Йому належить основна частина перекладу Нового Заповіту та ряду книг Старого Заповіту (*Книга приказок Соломонових, Книга пророка Ісаї, Книги малих пророків, перші три Мойсеєвих книги: Буття, Вихід, Левит* і ін.).

Ще в передмові до Поеми святого Проспера (1647) [1] Сасі висловив ідею серединного шляху перекладу, який полягає у знаходженні золоті середини між двома крайнощами: повним волюнтаризмом перекладача, коли він відходить від авторського тексту на догоду власним фантазіям, і рабським буквалізмом, результатом якого є нежиттєздатний текст. Сасі першим серед представників Пор-Руаялю формулює знаменитий принцип еквівалентності, який вимагає передавати прикрасу прикрасою, а фігуру фігурою. З часом його погляди змінюються, і, як відзначає французький дослідник Базіль Мюнтеано, саме початок праці над перекладом Нового Заповіту знаменує остаточний перехід Сасі до табору противників перекладів типу *les belles infidèles* [2:152–153].

Обґрунтувавши необхідність нового перекладу Біблії у зв'язку з застарілістю мови перекладів 16 ст., Сасі в передмові до *Нового Заповіту* наголошує, що його праця є саме перекладом, а не інтерпретацією чи коментуванням тексту Святого Письма [3:*5r (Збережено нумерацію сторінок оригіналу. – І.Л.)]. Невдовзі критики намагалися звинуватити його саме у вільному перефразуванні біблійного тексту. В цьому контексті, принциповим питанням стало розмежування власне перекладу оригінального тексту і тлумачень та коментарів до нього, зроблених отцями церкви та теологами-ерудитами. З цим Сасі та його колеги зуміли впоратися, розробивши чітку систему типографічного подання тексту.

Очевидно, що в атмосфері підозрілості до янсенізму й відкритого переслідування представників Пор-Руаялю, Сасі, щоб уникнути звинувачень у єретичних спробах спотворити текст Біблії, повинен був відкрито висловити своє ставлення до *Вульгати* та гебрайських і грецьких першоджерел Біблії. Вже в самому заголовку Нового Заповіту він однозначно заявляє, що переклад зроблено з видання *Вульгати*, беручи до

уваги розходження з грецьким текстом (*"traduit en François selon l'édition Vulgate, avec les differences du Grec"*). Перекладачі Нового Заповіту, переконує він, не мали якоїсь особливої думки щодо *Вульгати* і грецького тексту, а дотримувались, як і в багатьох інших випадках, ставлення, спільного для всіх тогочасних католицьких богословів, не забуваючи при цьому уточнити, що *"Вселенський Собор Тридцяти, проголосивши латинський переклад автентичним, хотів сказати лише, що він не містить нічого такого, що суперечило б вірі, але він зовсім не мав на увазі зобов'язати віддавати йому перевагу перед грецьким текстом, ані перешкоджати його використанню в багатьох випадках"* [3:**8 verso. (Тут і далі цитати наводяться в нашому перекладі.– І.Л.)]. Відповідно до такого однаково шанобливого ставлення до *Вульгати* та грецького тексту, перекладачі Нового Заповіту чітко визначають також "серединну" по суті стратегічну лінію поведінки, що полягає у поєднанні текстів обох першоджерел, які в ньому одночасно присутні, старанно позначаючи літерою [v.] те, що взяте з *Вульгати*, а літерою [g.] запозичення з грецького оригіналу.

Сасі нагадує в передмові слова святого Григорія, який порівнював Святе Письмо з великою й вічною рікою. Всі черпають животворну воду його мудрості, але, наповнюючись нею, ми її далеко не вичерпуємо, *"ми залишаємо там завжди безодні знання й мудрості, якими милуємося, не розуміючи їх"*. Так само як перли й дорогоцінні камені мають більшу вартість, коли вони рідкісні і знайти їх важко, так само необхідно, *"щоб божя велич і вищість його мудрості були ніби огорнені хмарою, сховані за тіннями й фігурами, через які можна проникнути лише після довгого обмірковування та праці, щоб закарбувались міцніше в нашому розумі цей релігійний страх і ця глибока пошана, які ми повинні до нього мати"* [3:*6r–6 verso]. Отже, як видно з наведених уривків, Сасі вважає так звані "темні" місця в Біблії зовсім не випадковими, а такими, що є невід'ємною частиною божого задуму, щоб змусити людину вгамувати свою гординю, *"щоб розбудити її лінь, щоб примусити її просити щоб отримати, шукати щоб знайти, і довго стукати у двері, щоб вони їй відчинилися"*. Людина повинна докласти зусиль щоб зрозуміти, як каже Августин, ті глибокі таємниці, які Господь тримає прихованими від нас. Звідси Сасі робить логічний висновок про те, що такі темні місця мають бути збережені шляхом буквального перекладу. Тим самим він відходить від такої важливої для картезіанства вимоги ясності. Однак ставлення Сасі до буквального перекладу виглядає дещо складнішим, ніж про це пише Б.

Мюнтеано (*“il prend délibérément position contre les belles infidèles”*) [2:169], який не вагаючись ставить його поруч із П.-Д. Юе, беззастережним прихильником дослівного перекладу.

У другій частині передмови Сасі ще раз констатує *“майже нездоланну трудність у самому способі, яким має бути зроблений цей переклад”*, оскільки йдеться про особливий текст, сповнений мудрості, таємниць і змісту, який, за словами святого Григорія, не можна зміряти нашим маленьким розумом, а можна осягнути лише безмежною величчю божого ума. Звідси він та його колеги зробили висновок, що *“в перекладі Святого Письма не достатньо слідувати правилу, яке святий Ієронім встановив для творів святих отців і яке полягає в тому, щоб передати зміст змістом, а треба зберегти навіть його вирази, передати його власні слова і відтворити, наскільки це можливо, силу, протяжність, будову і сполучники”* [3:**3r]. Саме цей особливий характер тексту Святого Письма спонукає Сасі та його однодумців до відходу від серединного шляху і вимоги дослівного перекладу принаймні там де це можливо.

Водночас, з іншого боку, Сасі так само добре усвідомлює неспроможність буквального перекладу, який часто дає абсолютно позбавлений сенсу й неможливий для розуміння текст: *“такий спосіб перекладу безконечно принижував велич Святого Письма, не зберігаючи нічого від шанобливого й повністю божественного вигляду, який воно має на мовах оригіналу, оскільки дух нашої мови цілком відмінний від духу греки та латини, внаслідок чого те, що в цих мовах було величним і має статичним, виглядало низьким. Досвід навіть показав, що не бажаючи ані трохи відступити від букви під приводом вірності, насправді вони були менш вірними, тому що втрачали багато чого у змісті через неможливість донести його інакше як використовуючи трохи вільніші і трохи довші звороти”* [3:**3r–3 verso]. Отже давня вимога Ієроніма перекладати дослівно сакральний текст, у якому навіть порядок слів має особливе містичне значення, виявилось на практиці неможливою для виконання. Намагання слідувати їй в ім'я вірності приводило Сасі та його колег до діаметрально протилежного результату – до ще меншої вірності. Сасі знаходить пояснення цієї суперечності в першу чергу в різницях між мовами, використовуючи таке поняття як *“дух мови” (le génie de la langue)*, яке пізніше, в епоху романтизму набуло надзвичайної популярності. Для Сасі основна відмінність між грецькою і латинською мовами, з одного боку, і французькою, з другого, полягає в різниці риторико-стилістичних засобів: те що в давніх мовах звучить урочисто й велично при буквальному

перекладі французькою мовою втрачає цю піднесену тональність і переходить в низький регістр, непридатний для Святого Письма.

Разом із тим, Сасі та його колеги перекладачі *Нового Заповіту* диференційовано оцінювали труднощі перекладу різних його частин і допускали можливість буквальної точності для *Євангелій* та *Діянь святих апостолів*, де вона не йшла на шкоду змістові, бо мова там зазвичай ясна і проста. Але вже при перекладі послань св. Павла, такий шлях був неможливий, бо приводив до затемнення багатьох місць, які ставали абсолютно незрозумілими [3:**4r]. Ще більші труднощі очікували їх при перекладі наступних розділів – *Пісні пісень* чи *Откровеній Іоана Богослова*.

Сасі дуже виразно описує муки перекладача, що мусить одночасно слідувати двом суперечливим вимогам вірності і краси перекладу: *“Лише той, хто принаймні трохи спробував такої праці, може вірно судити про трудність і непевність, в якій перебуваєш, коли розум поділений між різними поглядами. Якщо відходиш від букви, сам неминуче осуджуєш свій витвір як надто вільний, а коли хочеш триматися букви, через низькість і неясність, яка незмінно присутня в буквальних перекладах, вони стають нестерпними. Отже доводиться часто міняти рішення і ставлення, а переклад, на якому зупинився в якийсь момент, через небагато часу здається найгіршим; оскільки ні те, ні друге неприйнятне, починаєш краще розуміти тих, хто не змінює рішення, яке було обране”* [3:**3 verso–**4r].

Намагаючись примирити несумісні речі – слідування змістові всупереч букві і слідування букві всупереч змісту – Сасі в тексті передмови до *Нового Заповіту* сам безпосередньо посилається на престиж і авторитет святого Августина, шукає в нього підтримки й надії: *“Ця трудність змусила б безперечно повністю відмовитися від такої справи, якби кілька дуже справедливих думок Св. Августина не дозволили примирити ці дві біди, одна з яких полягає у слідуванні змістові, нехтуючи буквою, а друга – у слідуванні букві, нехтуючи змістом”* [3:**3 verso–**4r]. Сасі, спираючись на досвід Августина, у випадках, коли текст не дається перекласти, коли залишаються сумніви щодо значення “темних” місць, коли можливі інші варіанти, знаходить компромісний вихід, подаючи всі необхідні пояснення в примітках, виносках, коментарях, а часом і в самому тексті, виділивши їх особливим шрифтом.

Святий Августин, повчаючи, як слід читати Святе Письмо, говорить, що число його перекладачів було незліченним, але ця величезна кількість перекладів може не шкодити, а піти на користь розумінню Святого Письма: *“так як одні з них дуже сильно прив’язані до букви, а інші децю вільніші у слідуванні за змістом, і, взяті окремо, ані ті, ані інші не є самодостатніми, але вони можуть допомогти одні одним, прояснити одні одних, тому що коли знаходиш кілька незрозумілих слів у тих, що точно слідували букві, треба звернутись до тих, що ретельніше передавали зміст, а коли боїшся, що ці останні були трохи занадто вільними або помилялися, треба дивитися переклад тих, хто був занадто прив’язаний лише до букви qui se verbis nimium obstrinxerunt. [3:**4r–**4verso]. Саме такий шлях, на думку Сасі, обрав святий Ієронім, автор латинського тексту Біблії (*Вульгати*), який був водночас прив’язаний до слів і однаково ретельно домагався ясності і зрозумілості змісту. Такий метод зіставлення паралельних текстів для інтерпретації Біблії започаткував ще у III столітті Оріген. Ці поради щодо переваг зіставлення паралельних текстів дозволили Сасі та його колегам вийти з кризової ситуації шляхом накресленим святим Августином, тобто вдаючись до позатекстових виносок і коментарів, типографічного виділення доданих елементів тексту.*

Намагання Сасі передати не лише зміст, але і слова та вирази Святого Письма виявилось в деяких випадках неможливим до здійснення через те, що одне латинське чи грецьке слово насправді одночасно несе в собі й позначає різні ідеї, які реально впливають на читача. Зміст подібних слів може бути переданий по-французьки лише багатьма словами, і це не може вважатися порушенням принципу вірності перекладу, бо не можна вилучати при перекладі таких слів частину їхнього змісту під приводом того, що у Святому Письмі вжито лише одне слово [3:**5r]. На думку Сасі, вживання кількох слів замість одного для повної передачі його змісту не є відходом від принципу буквального перекладу. Для більшої точності додані слова в цьому випадку теж виділяються італіком і вказується, що, наприклад, два слова відповідають одному в оригіналі.

У тих випадках, коли буквальний переклад цілковито неможливий, бо веде до “затемнення” змісту, Сасі пропонує давати в тексті зрозумілий еквівалент, а буквальний варіант наводити в примітках на полях. Така точність необхідна для кращого розуміння змісту виразу, вжитого для ясного передання значення через порівняння його з буквальним варіантом. Вона привертає увагу до особливих виразів, властивих Святому Письму,

до його незвичної мови, робить читачів більш здатними розуміти й цінити божі повчання [З:**6r]. Отже йдеться про прагматичні завдання перекладу, з одного боку, збереження лінгво-культурного колориту оригіналу, а з другого, про перлокутивний вплив перекладеного тексту на реципієнтів.

На прикладі перекладу Нового Заповіту, зробленого Сасі, можна побачити певні елементи культурної транспозиції. Прагнучи досягти високої стильової тональності, він, на відміну від інших тогочасних перекладачів релігійних текстів Франсуа Верона, Антуана Годо, відмовляється від уживання займенника *tu* по відношенню до Бога, і найвідоміша християнська молитва й досі звучить для французів його словами: “*Notre Père, qui êtes dans les cieux, que votre nom soit sanctifié*”. Сасі називає Господа Бога *Le Seigneur*, віддаючи перевагу термінові, вжитому у грецькому тексті й у *Вульгатамі*, перед калькою з гебрайського *L'Éternel*, запропонованою Оліветаном ще в 1537 році. Він відмовляється від характерного для східної культурної традиції вживання сполучника *et* на початку кожного речення оповіді. В результаті такого ”окультурення” текст Нового Заповіту в перекладі Сасі, так звана *Монська Біблія*, став фактом літератури доби французького класицизму.

Жюльєн Грін, французький письменник 20 ст., який цікавився перекладами Біблії і добре знав кілька мов, в тому числі гебрайську, порівнюючи французький переклад Сасі з англійською версією Біблії короля Джеймса, бачить основну різницю між ними в загальному підході, в самому ставленні до тексту оригіналу. Англійські перекладачі були настільки проникнуті барвами кожного слова Біблії, що воліли радше піти на ризик і зодягти англійську мову в гебрайські шати, ніж змусити мову Святого Письма вирядитися по-англійськи, побоюючись, щоб англійська не зрадила духові оригіналу. Для французького перекладача йдеться про те щоб трансформувати книгу Сходу у французьку книгу, таку, щоб французи могли її розуміти. Результат був таким, що там де в англійській Біблії вжито добре старе слово “*ventre*”, французький переклад віддає перевагу слову “*cœur*” як більш пристойному. Як наслідок цієї різниці в підходах Сасі дав переклад, який Ж. Грін називає “*красивим і холодним*”, тоді як англійська Біблія короля Джеймса дає відчуття автентичності й досі емоційно сприймається англійцями як справжній оригінал [4].

Крім того, на полях *Нового Заповіту* Сасі знаходимо ще один тип виноска, які, власне кажучи, не позначають ані буквальні варіанти, ані пояснення значення, а лише той чи інший спосіб перекладу тих самих слів, залишаючи читачам право вибору того варіанту, який їм більше

подобається. Часом такі примітки на полях дають ще інше значення якихось слів у тексті, і цей випадок Сасі вважає ще важливішим. Справа в тому, що одна з найбільших труднощів перекладу Святого Письма, на думку Сасі та його колег, полягає в тому, що Боже слово набагато перевищує звичайне людське й несе в своїй глибині і в своїй незрозумілості одночасно різні значення. Отже, коли ми його перекладаємо на таку мову як французька, яка не терпить невизначених виразів, неминуче трапляється, що вибираючи якесь одне окреме значення, ми виключаємо інші, які були можливими в латинській чи грецькій мові. Звичайно, при перекладі Старого Заповіту з давньогебрайської на грецьку, а з грецької на латинську, кожен раз втрачалися такі можливі змісли. Отже це особливо необхідно для гебрайських і грецьких слів, що несуть такі додаткові змісти, інакше читач буде позбавлений усіх цих значень, втрачених уже в латинському перекладі.

На думку Сасі, текст Святого Письма відзначається, з одного боку, надзвичайною простотою стилю й використанням особливих образів і фігур, алегоричного притчового дискурсу для донесення до читача потрібних істин, з іншого, за простими і звичними словами й виразами приховується надзвичайно глибокий і непростий зміст: *“Повірмо також, що Євангелія під дуже простими словами, таємничим покровом своїх притч, у яких не проглядає нічого величного ні надзвичайного, приховує тим не менше всі скарби мудрості й науки божої”* [3:*8r–8verso]. В цій величній простоті він вбачає одну з найбільших труднощів, бо при буквальному перекладі вона втрачається, і текст набуває ознак буденного заниженого стилю. Тут його попередниками були Ієронім і, особливо, Августин, який свого часу писав, що в юності йому, вихованому на витончених зразках античного красномовства Цицерона, Святе Письмо здавалося надто примітивним, і лише з часом він збагнув усю глибину й велич такої простоти. Так само як Августин, Сасі бачить різницю між величчю ораторського стилю Цицерона та своєрідною патріархально-сільською простотою Святого Письма, і, не вагаючись, віддає перевагу саме останній. Водночас він переймається і сприйняттям тексту свого перекладу Біблії читачем. У другій половині 17 століття конфлікт стилю поглибився, бо Великий вік мав уже Корнеля і Расіна, Бальзака і Паскаля, мав свої зразки високого стилю, що на думку знаменитого казкаря Шарля Перо стояли вище ніж античні. Сасі прекрасно розумів нову ситуацію і прагнув дати переклад, який міг би примирити простоту Святого Письма й

вибагливі смаки сучасних йому читачів, перекласти Біблію відповідно до канонів естетики слова нової класичної літератури.

Перекладачі Нового Заповіту намагалися зберегти, наскільки це було можливим, вигляд і характер стилю Святого Письма, який, на їхню думку, є надзвичайно простим. На практиці збереження при перекладі цієї чудової простоти означало відмову від вживання зворотів і висловів, що належать до людського красномовства (*éloquence humaine*), якому протистоять правила вищого красномовства побожності та віри. Особливо непростим це виявилось у випадку відтворення стилю послань св. Павла, бо “у світських ораторів слова прикрашають речі, тоді як у св. Павла блиск самих речей відбивається у словах, бо вони виходять із його вуст сповнені жаром його серця, тому вони зворушують і запалюють серця тих, хто їх читає” [3:***1r]. Насправді, не слід забувати, що мода на переклади типу *les belles infidèles* далеко ще не минула, а естетично-стильові вимоги краси та елегантності, що їх утвердив Великий вік, вік Буальо, Корнеля і Расіна, зовсім не були для Сасі чужими. Сент-Бев наводить слова Жубера, який писав у кінці 18 ст.: “Де Сасі поголив, напудрив і зробив завивку Біблії, але принаймні не підфарбував її”, М. Баляр, навівши цю цитату, справедливо зазначає, що “перші слова надто різкі й достатньо було б сказати, що він її причесав” [5:176, note 63].

Підсумовуючи розгляд, підкреслимо, що основу перекладацького методу Сасі складає стратегія множинності варіантів та їхнього зважування як на етапі вироблення тексту перекладу, так і при сприйнятті перекладеного тексту читачем. Сасі в перекладі Нового Заповіту дещо відходить від проголошеного раніше серединного шляху, зміщуючи рівновагу від вірності змістові оригіналу в бік вірності його букві, за одночасної умови дотримання правил узусу і естетики слова нової літератури класицизму, що приводить його до численних суперечностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Lemaistre de Sacy I.-L.* Poème de S. Prosper contre les ingrats [Електронний ресурс] / Isaac-Louis *Lemaistre de Sacy*. – P. : Vve M.Durand, 1647. – 276 p. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/books?id=gKyBMsp1iXAC&printsec=frontcover&hl>
2. *Muntéano B.* Port-Royal et la stylistique de la traduction [Електронний ресурс] / Basil Muntéano // Cahiers de l'Association internationale des études françaises. – 1956. – Vol. 8, № 1. – P. 151–172. – Режим доступу: <http://www.persee.fr>.
3. *Le Maistre de Sacy I.-L.* Preface to Le Nouveau Testament (La Bible de Mons) [Електронний ресурс] / Isaac-Louis Le Maistre de Sacy – Mons : Gaspard Migeot, 1667 // French Translators, 1600–1800 : An Online Anthology of Prefaces and Criticism. University of Massachusetts Amherst. – Режим доступу: http://scolarworks.umass.edu/french_translators/58.
4. *Green J.* La traduction et le “champ des Écritures” / Julien Green. Le langage et son double. – P. : Éd. Du Seuil. – 1987. – P. 179–203.
5. *Ballard M.* De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions / Michel Ballard. – Villeneuve d'Ascq : Presses Universitaires du Septentrion, 2007. – 301 p.